

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DİNDARLIK VE OLUMLU DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND POSITIVE
RELIGIOUS COPING IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION

VEYSEL KARANI ALTUN

DR., MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, MALATYA/TÜRKİYE

DR., MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION, MALATYA/TURKEY

v_altun44@hotmail.com

 <http://orcid.org/0000-0002-4128-5395>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1002906>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
30 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Accepted
17 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Altun, Veyssel Karani, "Din Eğitimi Açısından Dindarlık ve Olumlu Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi [Examining The Relationship Between Religiosity and Positive Religious Coping in Terms of Religious Education]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 8/2 (Aralık/December 2021): 549-571.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

SCREENED BY

 iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DİNDARLIK VE OLUMLU DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Öz

Salgın hastalıklarda can kayıplarının yanında sosyal ve toplumsal değişimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hastalanma korkusu, belirsizlik, herkese ve her şeye güvensiz bakış açısı yoğun bir şekilde kaygıya neden olmaktadır. Bu sorunlar insanların yaşamı kontrol altına alma inançlarını da temelden sarsmaktadır. Travmatik yaşantılar insanın kendi kırılma duygusunu fark etmesine de neden olmaktadır. Stresli durumlarda kaygıları en aza indirme ve stres yaratan faktörlerle mücadele etme sürecine başa çıkma denilmektedir. Başa çıkma terimi bireyin duygusal gerilimini azaltması ve yok etmesi amacıyla gösterdiği çabaların tümü için kullanılmaktadır. Başa çıkma, bireyin zararlı bir durum karşısında problem çözme becerisini ve ikili ilişkilerdeki kabiliyetini kullandığı bir süreçtir. Birey bir veya birkaç tarz kullanarak başa çıkma sürecine katılabilmektedir. Başa çıkma tarzlarında en belirleyici faktör ise kişinin tecrübe ve değerleridir. Kişi tecrübelerinden, değerlerinden veya inançlarından yola çıkarak bilişsel veya davranışsal yöntemlerle stresli bir olayla başa çıkabilmektedir. Bireyin ruhsal ve eylemsel değişiminin en büyük faktörü dindir. Dinin öğretileri, bireyin karakter ve değerlerinin oluşumunda etkilidir. Alınan din eğitimi sayesinde birey daha özgüven sahibi olarak stresli durumlara mücadele içine girebilmektedir. İnsanların, karşılaştığı zorluklarla mücadele etmek için dini değerlerin etkisi ile dini başa çıkma etkinliklerine başvurduğu bilinmektedir. Dini başa çıkmanın temel amacı olumsuz duyguları düzenlemek, kontrol altına almak ve yeniden oluşturmaktır. Kişinin duygularını olgunlaştırması ve hayatına anlam katması dinin eğitimsel boyutuyla alakalıdır. Din sayesinde kişi olumsuz duygularından kurtulma ve hayata olan bakışını olumlu yönde tutma şansı yakalar. Dinin bu özelliklerinden yararlanarak kişiye bir perspektif sunmak ise din eğitiminin ilgi alanına girmektedir. Tarihsel açıdan da bakıldığında dini inancın ve dinin şekillendirdiği bir hayat anlayışının eğitim ve öğretimle insana transfer edilmesi bir realitedir. İnsanoğlu varolduğu andan itibaren öğrendikçe değişen ve gelişen çok yönlü bir varlık olarak bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanların hayata hazırlanmasında din eğitiminin çok önemli bir yerinin olduğu ortadadır. Bu çalışmada Covid-19 gibi salgın dönemlerinde hastalıklarla başa çıkmada dinin rolünü ortaya koymak için din eğitiminin alındığı yer ile dini pratikleri yerine getirme değişkenlerinin etkisinin ne olduğu araştırılmaktadır. Bu çalışmanın ana problemi din eğitimi ile dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bilindiği gibi bireyler din ile ilgili bilgilerini çeşitli kurumlardan elde etmektedir. Bu durumda din eğitiminin alındığı yerin bireyler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak önem kazanmaktadır. Ayrıca dini pratikleri yerine getirenlerle getirmeyenlerin hastalıkla mücadelede nasıl bir değişkenlik oluşturduğunun ortaya çıkarılması bu çalışmanın amaçlarından biridir. Araştırmanın amacına uygun verilerin toplanması için dini başa çıkma tarzları ölçeği ve dindarlık algı düzeyi ölçeği kullanılmıştır. Bu araştırmanın evreni Kasım-2020 ile Nisan 2021 tarihleri arasında Malatyada Covid-19 hastalığı geçiren hastalardan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise tesadüfi örnekleme metoduyla 01.11.2020-30.04.2021 tarihleri arasında Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne Covid-19 belirtisiyle başvuran 258 kişi oluşturmaktadır. Covid-19 hastalığı geçirenlerin dini başa çıkma tarzları ile alınan din eğitimi ve dini pratikleri yerine getirme değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için model olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İstatistiksel analiz için; ilişkili iki örneklem ortalaması arasın-

¹ Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 2020/8-16 karar sayısı ile 10.09.2020 tarihinde onaylanmıştır.

daki farkın sıfırdan ve birbirinden anlamlı bir şekilde farklılaştığını test etmek amacıyla t-testi; iki ya da daha fazla ilişkili ölçüm setlerine ait ortalama puanlarının birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılaştığını test etmek amacıyla tek yönlü ANOVA tekniği ve değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılığını belirlemek amacıyla ise regresyon analizi yapılmıştır. Bu araştırmadan elde edilen verilerden şu sonuçlara ulaşılmıştır: Dindarlık ile olumlu dini başa çıkma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Din eğitiminin alındığı yer ve dini pratikleri yerine getirme değişkenlerinin dindarlık değişkeniyle beraber ele alındığında olumlu dini başa çıkmayı yordama gücüne sahip oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dindarlık, Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma, Pandemi

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND POSITIVE RELIGIOUS COPING IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

It is inevitable that social and societal changes will occur in addition to the loss of life in epidemics. Fear of getting sick, uncertainty, and an insecure view of everyone and everything cause intense anxiety. These problems also fundamentally shake people's beliefs about taking control of life. Traumatic experiences also cause people to realize their own vulnerability. The process of minimizing anxiety in stressful situations and fighting stress-creating factors is called coping. The term coping is used for all the efforts of the individual to reduce and eliminate emotional tension. Coping is a process in which an individual uses his problem-solving skills and his ability in bilateral relations in the face of a harmful situation. The individual can participate the coping process together by using one or more styles. The most decisive factor in coping styles is the individual's experience and values. An individual can cope with a stressful event with cognitive or behavioral methods based on their experiences, values or beliefs. The most important factor in the spiritual and behavioral change of the individual is religion. The teachings of religion are effective in the formation of an individual's character and values. Thanks to the religious education received, the individual can struggle with stressful situations by being more self-confident. It is known that people resort to religious coping activities with the influence of religious values to combat the difficulties they face. The main purpose of religious coping is to regulate, control and regenerate negative emotions. The maturation of one's emotions and adding meaning to one's life are related to the educational dimension of religion. Thanks to religion, people get the chance to get rid of their negative feelings and keep their outlook on life at a positive level. Taking advantage of these features of religion and presenting a perspective to the individual is in the field of religious education. From a historical point of view, it is a reality that religious beliefs and an understanding of life shaped by religion are transferred to people through education and training. Human beings are known as a versatile being that changes and develops as they learn from the moment they exist. From this point of view, it is obvious that religious education has a very important place in preparing people for life. In this study, in order to reveal the role of religion in coping with diseases in epidemic periods such as Covid-19, the effect of the place where religious education is taken and the variables of performing religious practices are investigated. The main problem of this study is to examine the relationship between religious education and religious coping. As it is known, individuals obtain their knowledge about religion in various institutions. In this case, it becomes important to reveal the effect of the place where religious education received on individuals. In addition, it is one of the

aims of this study to reveal how those who practice religious practices and those who do not make a difference in the fight against the disease. Religious coping styles scale and religiosity perception level scale were used to collect data suitable for the purpose of the research. The universe of this research consists of patients who had Covid-19 disease in Malatya between November-2020 and April 2021. The sample of the study consists of 258 people who applied to Malatya Training and Research Hospital with the symptoms of Covid-19 between 01.11.2020 and 30.04.2021 using the random sampling method. Relational screening model was used as a model in this study. For statistical analysis t-test and ANOVA was used in this study. There is significant relationship between religiosity and positive religious coping. When the place where religious education is taken and the state of fulfilling religious practices are considered together with the variable of religiosity, it is seen that they have the power to predict positive religious coping.

Keywords: Religious Education, Religiosity, Coping, Religious Coping, Pandemic

GİRİŞ

Bir hastalığın çıktığı bölgeyle sınırlı kalmayarak dünyayı etkisi altına alması ve bulaşıcı özelliğini uzun süre korumasına pandemi denilmektedir.² İnsanlık tarihine bakıldığında hayatı olumsuz etkileyen salgın hastalıkların pek çok kez yaşandığını görmekteyiz. Bu salgınlar sadece kişinin vücudunu değil ruh dünyasını da etkilemektedir.

İnsan hayatını fiziki ve ruhsal anlamda tehdit eden salgınlar; 542 yılında Mısır, Afrika, Anadolu ve İtalya gibi Akdeniz kıyılarında görülen veba, 19. yüzyılda Hindistan başta olmak üzere Asya ülkelerinde görülen kolera, yine 19. yüzyılda görülen çiçek, ebola ve 20. yüzyılda İspanya'da görülen grip ile yaşanmıştır.³ Yakın zamanda ise salgınlar, Ebola (1976), HIV (1983), SARS (2003), Kuş Gribi (2007), Domuz Gribi (2009), MERS (2012) adı verilen hastalıklarla kendisini göstermiştir.⁴

Günümüze gelindiğinde son olarak 2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, küresel çapta etkili olarak tüm insanlığı tehdit etmiştir.⁵ Covid-19'un insan organizmasında bir takım değişimlere neden olduğu bilim adamlarınca ifade edilmektedir.⁶ Bu değişimle birlikte insan hayatı pek çok açıdan risk altına girmekte ve virüsün kitlesel olarak ölümlere neden olduğu görülmektedir. Ekonomik,

² Stephen S. Morse, "Factors In The Emergence Of Infectious Diseases", *Emerging Infectious Diseases* 1/1 (1995), 7-15.

³ Michael Walter Flinn, "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", çev. Necmiye Alpay, *Tarih ve Toplum* 7/39 (1987), 26; J. Gimpel, *Ortaçağ'da Endüstri Devrimi*, çev. N Özüaydın (Ankara: Tübitak Yayınları, 1996), 193; William H Mcneil, *Plagues and Peoples* (Oxford: Blackwell Publishing, 1977), 263.

⁴ "World Health Organization (WHO)", *Coronavirus Disease (COVID-19)* (Erişim 22 Haziran 2021).

⁵ WHO, "Coronavirus Disease".

⁶ Suraj N. Mali vd., "The rise of new coronavirus infection-(COVID-19): a recent update", *Eur. J. Med. Oncol* 4/1 (2020), 36.

siyasi, dini, eğitim, spor, ikili ilişkiler gibi alanlarda değişimlere uyum sağlamaya çalışan insanoğlu birçok sorunla da karşılaşmaktadır.⁷ Virüsün bundan sonra insan hayatını tümüyle değiştirmesi beklenirken bazı bölgelerde kitlesel hareketliliğe ve göç dalgalarına yol açacağı düşünülmektedir.⁸ Covid-19 dünya ekonomisini durma noktasına getirdiği için bununda ileride bir takım sonuçlarının olacağı tahmin edilmektedir.⁹

Tarihte olduğu gibi pandemilerde büyük kayıpların yanında sosyal ve toplumsal bozulmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hastalanma korkusu, geleceğe dair belirsizlik, herkese ve her şeye güvensiz bakış açısı insan için kaygıya neden olmaktadır. Bu sorunlar, insanların yaşamı kontrol altına alma inançlarını da temelden sarsmaktadır. Travmatik yaşantılar insanın kendi kırılğanlığını fark etmesine de neden olmaktadır.¹⁰

Zor ve beklenmedik bir durumla karşılaşmak strese yol açan faktörlerden biridir. Stres, iç ve dış uyaranların etkisiyle ve bireyin denge durumunun değişmesiyle ortaya çıkan sıkıntı, kaygı ve gerginlik durumu olarak tanımlanmaktadır.¹¹

Stresli durumlarda kaygıları en aza indirmeye ve stres yaratan faktörlerle mücadele etmeye başa çıkma denilmektedir. Bireyin stres yaratan durumlara karşı karşıya kalması iki yönlü ve karşılıklı etkileşimin olduğunu göstermektedir.¹² Başa çıkma terimi bireyin duygusal gerilimini azaltması ve yok etmesi amacıyla gösterdiği çabaların tümü için kullanılmaktadır.¹³ Başa çıkma, bireyin zararlı bir durum karşısında problem çözme becerisini ve ikili ilişkilerdeki kabiliyetini kullandığı bir süreçtir. Bir veya birkaç tarz kullanılarak başa çıkma sürecinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Başa çıkma tarzlarında en belirleyici unsur ise kişinin tecrübe ve değerleridir. Kişi tecrübelerinden, değerlerinden veya inançlarından yola çıkarak bilişsel veya davranışsal yöntemlerle stresli bir olayla başa çıkabilmektedir.¹⁴

Bireyin ruhsal ve davranışsal değişiminin en büyük faktörü dindir.

⁷ Elisabeth Mahase, *Coronavirus: global stocks of protective gear are depleted, with demand at "100 times" normal level, WHO warns* (British Medical Journal Publishing Group, 2020), 1.

⁸ Simiao Chen vd., "Covid-19 Control in China During Mass Population Movements at New Year", *The Lancet* 395/ (2020), 764.

⁹ Foster K. Ayittey vd., "Economic Impacts Of Wuhan 2019-nCoV On China And The World", *Journal of Medical Virology* 92/5 (2020), 1.

¹⁰ Ronnie Janoff-Bulman - Michael Berg, "Disillusionment and the Creation of Value: From Traumatic Losses to Existential Gains", *Perspectives on loss: A sourcebook* (Philadelphia: Brunner/Mazel, 1998), 35-47.

¹¹ Paul Kleinman, *Psikoloji*, çev. Hasan Kaplan (İstanbul: Okyanus Yay., 2012), 316.

¹² Susan Folkman vd., "Appraisal, Coping, Helath Status, and Psychological Symptoms", *Journal of Personality and Social Psychology* 50/3 (1986), 572.

¹³ Andrew Baum - Neil Grunberg, "Gender, Stress, and Health", *Health Psychology* 10/2 (1991), 80-85.

¹⁴ Bruce E. Compas, "Coping With Stress During Childhood and Adolsecence", *Psychological Bulletin* 101/3 (1987), 393.

Dinin öğretileri, bireyin karakter ve değerlerinin oluşumunda etkilidir.¹⁵ Alınan din eğitimi sayesinde birey daha özgüven sahibi olarak stresli durumlarla mücadele içine girebilmektedir. Hayatta karşılaşılan zorluklarla mücadelede dini değerlerin etkisi ile dini başa çıkma etkinliklerine başvurulduğu bilinmektedir.¹⁶ Dini başa çıkmanın temel amacı olumsuz duyguları düzenlemek ve kontrol altına almaktır.¹⁷ Pargament'e göre insan yaşamında zorluklarla karşılaşmak tabiidir. Yine ona göre zorluklarla mücadele eden insan, işe ilk olarak zorlukların sebebinin ne olduğuna dair bazı sorgulamalarda bulunarak başlar. Zorluklarla başa çıkabilmek için manevi değerlerden bazen destek alma ihtiyacı hissedilir. Bu süreçte dini başa çıkma denir.¹⁸

İnsanların hayatlarında önemli yer tutan dinin rahatsızlık yaratan bir durum karşısında kişiye olumlu veya olumsuz bir katkı sunması kayda değerdir. Bu çerçeveden bakıldığında olumlu veya olumsuz bir şekilde olsun dinin başa çıkmaya etkisi başa çıkma ile ilgili önemli bir çıkış noktası olarak görülebilir. Bu anlamda dini başa çıkma, kişinin bir problem karşısında mücadele etme sürecinde inanç ile ilgili ritüelleri kullanmasıdır.¹⁹

Din, insanın kendi potansiyeliyle buluşmasını sağlarken din eğitimi ise insanın kendi potansiyeliyle buluşmasında iradeyi esas alarak aracı rolü oynar.²⁰ Nitekim insanın hakikat arayışı içinde olan bir varlık oluşu, din eğitiminin temellendiği yer olarak değerlendirilmektedir.²¹

İnsanoğlu hayatı boyunca anlama ve anlamlandırma arayışı içindedir.²² İnsanoğlu hayatın her aşamasında dinden de yararlanarak hayatını anlamlandırmaya çalışır. Zira din insana varoluş içinde kendini konumlandırmaya imkân veren şartlar hazırlar ve din bu çerçevede realiteyi yorumlama, insanı bu realiteye konumlandırma ve hayatı için bir rehber sunma gibi fonksiyonları yerine getirir.²³ Bunun yanında hayatın anlamlı olması bir anlamda sağlık ve başarı gibi değerlerle de alakalı olabilir.²⁴

¹⁵ Ali Ayten, "Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005), 88.

¹⁶ Richard S. Lazarus - Susan Folkman, *Stress, Appraisal and Coping* (New York: Pringer, 1984), 90.

¹⁷ Susan Folkman - Judith Moskowitz, "Coping: Pitfalls and Promise", *Annual Review of Psychology* 55/ (2004), 747.

¹⁸ Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: The Guilford, 1997), 28.

¹⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 90.

²⁰ Mualla Selçuk, *İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 185.

²¹ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yay., 2002), 20.

²² Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha Babayiğit (İstanbul: Kabalıcı Yay., 1999), 697.

²³ Naci Kula, "Küreselleşme, Ruh Sağlığı Ve Din", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005), 25.

²⁴ Adem Akıncı, "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü", *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 10.

Hastalık veya ölümle sonuçlanabilen güç durumlarda insanlar, hayata anlam katma noktasında dinden yararlanabilmektedir. İnsanın kendisi veya diğer varlıklarla alakalı zihni çıkarsamada bulunması din eğitiminin rolü ile açıklanabilir.²⁵ Bu anlamda din eğitimi kendilik benliğinin oluşum sürecinde bir anlam eğitimi olarak görmek mümkündür.²⁶ Çoğu kez insan hayatın anlamının ne olduğu, kendisi ve varlık âlemi ile ilgili soruları cevaplarken dinden yararlanmaktadır.²⁷ Dinin hayattaki zorluklar karşısındaki mücadelede teselli verme, ayakta tutma, destek sağlama gibi fonksiyonlarının olduğu pek çok düşünür tarafından belirtilmiştir. Örneğin Freud'e göre din, insanın zorluklar karşısındaki çaresizliğini yenmek için geliştirdiği psikolojik bir çabanın ürünüdür.²⁸ Vergote'a göre ise insanlar, ahlaki ve maddi güçlükler karşısında Allah'ı düşünmektedir.²⁹

Dinin kişilerin ruh dünyasına olan olumlu katkısı önemli görülmektedir. İnançlı kişilerin ruh sağlığı bakımından daha iyi durumda olduğu, kaygı, stres, depresyon gibi olumsuz durumlardan kendilerini daha iyi koruyabildiği ifade edilmektedir.³⁰

Dinin hastalık veya güç durumlarla mücadelede önemli rolünün olduğunu ortaya çıkaran akademik çalışmalar bireyin dini potansiyeline işaret etmektedir. Pargament'in araştırması problem çözme sürecinde dinden yararlanma konusunda bir perspektif sunmaktadır.³¹ Pargament, din eğitimi alan bireylerin dini başa çıkma etkinliğine daha çok katıldığını tespit etmiştir.³² LaGrand, yaptığı bir çalışmada yas sürecinde örneklem grubunun dini inançlara başvurduğunu tespit etmiştir.³³ Gray, dini inanç ve ibadet konusunda hassasiyeti olan bireylerin daha az depresyona girdiğini belirtmiştir.³⁴ Ekşi, yürüttüğü doktora çalışmasında olumlu dini başa çıkmanın ruh sağlığını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.³⁵

²⁵ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yay., 1988), 28.

²⁶ Yurdagül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci* (İstanbul: DEM Yayınları, 2005), 125.

²⁷ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, 1999).

²⁸ Sigmund Freud, *The Future Of An Illusion* (London: Penguin Freud Library, 1991), 196.

²⁹ Carl Gustav Jung, *Modern Man In Search Of A Soul* (New York: Harcourt, 1933), 264.

³⁰ Mustafa Köylü, "Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi", ed. Nurullah Altaş, Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 103.

³¹ Kenneth I. Pargament vd., "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping", *Journal for the scientific study of religion*, (1988), 90-104.

³² Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 86.

³³ Louis E. LaGrand, "College Student Loss and Response.", *New Directions for Student Services* 31/1 (1985), 15-28.

³⁴ Ross E. Gray, "Adolescent Response to the Death of a Parent", *Journal of Youth and Adolescence* 16/6 (1987), 511-525.

³⁵ Halil Ekşi, *Başta Çıkma, Dini Başta Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

Topuz da doktora çalışmasında dindarlığın pozitif yönde başa çıkmayı etkilediğini bulgulamıştır.³⁶ Ayten'in çalışmasında ise dindarlık düzeyinin olumlu dini başa çıkmayı pozitif yönde etkilediği, olumsuz dini başa çıkmayı ise negatif yönde etkilediği vurgulanmaktadır.³⁷ Şahin, dindarlığın alınan din eğitimi durumuna göre farklılaşabildiğini ortaya koyarken din eğitiminin önemi üzerinde durmuştur.³⁸ Apaydın ise din ve ruh sağlığı ilişkisi üzerinde yapılan araştırmaların birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkarabileceği üzerinde durarak konu ile alakalı genelleme yapmanın güç olduğunu vurgulamaktadır.³⁹

Bu çalışmada insanların Covid-19 gibi salgın dönemlerinde sağlık sorunları yaşadığı bir süreçte hastalıklarıyla başa çıkmada dinin rolünü ortaya koymak için din eğitiminin alındığı yerin ve dini pratikleri yerine getirme durumunun etkisi soruşturulmaktadır. Bu çalışmanın ana problemi din eğitimi ile dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bilindiği gibi bireyler din ile ilgili bilgilerini çeşitli kurumlardan elde etmektedir. Bu durumda alınan din eğitimi türünün bireyler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak önem kazanmaktadır. Ayrıca dini pratikleri yerine getirenlerle getirmeyenlerin hastalıkla mücadelede dini başa çıkmada nasıl bir değişkenlik oluşturduğunun ortaya çıkarılması bu çalışmanın amaçlarından biridir. Araştırmamızda ele alınan ana problemin açığa kavuşmasına yardımcı olacak alt problemler şunlardır:

1) Din eğitiminin alındığı yer ve dindarlık değişkenleri beraber ele alındığında bu iki değişken olumlu dini başa çıkmayı yordamakta mıdır?

2) Dini pratikleri yerine getirme ve dindarlık değişkenleri beraber ele alındığında bu iki değişken olumlu dini başa çıkmayı yordamakta mıdır?

Bu araştırmaya katılan katılımcılardan elde edilen veriler ışığında değerlendirme yapabilmek için alt problemlere uygun aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

1) Din eğitiminin alındığı yer ile dindarlık değişkenleri birlikte olumlu dini başa çıkmayı yordamaktadır.

2) Dini pratikleri yerine getirme ve dindarlık değişkenleri birlikte olumlu dini başa çıkmayı yordamaktadır.

³⁶ İlhan Topuz, *Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

³⁷ Ali Ayten vd., "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.

³⁸ Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2005), 187-198.

³⁹ Halil Apaydın, "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 74.

1. YÖNTEM

Bu çalışmada model olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, belirli özellikleri ortaya çıkarmak için, geçmişte veya şu anda var olan bir durumu olduğu gibi betimlemek amacıyla kullanılır.⁴⁰ İlişkisel tarama modeli ise, iki veya daha çok sayıdaki değişkenler arasındaki değişimi belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir.⁴¹

1.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni Kasım-2020 ile Nisan 2021 tarihleri arasında Malatya'da Covid-19 hastalığı geçiren hastalardan oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise tesadüfi örnekleme yöntemiyle 01.11.2020-30.04.2021 tarihleri arasında Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne Covid-19 belirtisiyle başvuran 258 kişi oluşturulmuştur.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini elde etmek için “Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (DBTÖ)” ve “Dindarlık Algı Düzeyi Ölçeği (DADÖ)” kullanılmıştır. Çalışma öncesi, çalışmada kullanılan ölçek ve veriler için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 17.09.2020-2020 /1-17 tarih ve sayılı karar ile etik kural ve ilkelere uygunluk onayı alınmış ayrıca Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden Covid-19 Konusunda Bilimsel Araştırma Çalışmaları kapsamında gerekli izinler alınmıştır.

1.2.1. Dini başa çıkma tarzları ölçeği (dbtö)

DBTÖ, sıkıntılı durumlarla mücadele sürecinin mahiyetini ortaya koymak için başvurulan bir ölçektir. Pargament ve arkadaşlarının (1998) geliştirdiği Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeğini (Religious Coping Scale-RCOPE) Ekşi (2001) Türkçeye uyarlamıştır. Ölçek, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma faktörü olmak üzere iki faktörden ve 14 maddeden (7 olumlu, 7 olumsuz) oluşmaktadır. Ölçek dörtlü likert tarzında hazırlanmıştır. Ölçekte alınan düşük puanlar o dini başa çıkmanın az kullanıldığını, yüksek puanlar ise fazla kullanıldığını göstermektedir. Ölçek, ilk uygulandığında varyansın %33'ünü açıklamıştır. Aynı zamanda olumlu dini başa çıkma alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı (cronbach alfa) 0,87, olumsuz dini başa çıkma alt boyutunununki ise 0,78 ola-

⁴⁰ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 14; Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Basım Dağıtım, 1999), 79.

⁴¹ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 81.

rak bulunmuştur. Ölçek daha sonra üniversite grubunda da uygulanmış ve varyansın %38'ini açıkladığı belirtilmiştir. Bu uygulamada gruptaki iç tutarlılık katsayısı ise sırasıyla 0,90 ve 0,81 olarak bulunmuştur.⁴² Bu sonuçlarla, DBTÖ'nün olumlu ve olumsuz boyutlarının birbirinden oldukça iyi biçimde ayrıldığı, iç tutarlılığa sahip geçerli bir ölçek olduğu görülmektedir. DBTÖ'nün Türkçe'ye uyarlanmasında ise dilsel eşdeğerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Form üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde dilsel eşdeğerliliği sağlamak için gerekli değişiklikler yapılmış ve güvenilirlik çalışmasının bekleneni karşıladığı görülmüştür. Bu çalışmada ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı olumlu dini başa çıkma alt boyutu için ,882 Olumsuz dini başa çıkma alt boyutu için ise ,715 bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğine ait çıkan sonuçların ölçeğin ilk uygulandığı şekilde paralellik arz ettiği görülmektedir.

1.2.2. Dindarlık algı düzeyi ölçeği (dadö)

Bu çalışmada Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği ile birlikte Altun (2020) tarafından geliştirilen ve 14 maddeden oluşan likert tipi Dindarlık Algı Düzeyi Ölçeği de kullanılmıştır. Her bir boyutu 7 maddeden oluşan ve inanç ve ibadet boyutu olmak üzere iki boyutlu olarak tasarlanan ölçek, faktör analizine tabi tutulmuş ve ölçeğin 3 faktör boyutunda toplandığı görülmüştür. (KMO: ,885; Bartlett's Test of Sphericity: $x^2=2238,848$; $p=,000$). 14 sorudan oluşan dindarlık düzeyi ölçeği üç boyuta ayrıldığı, elde edilen üç boyutun toplam varyansın 57,086'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Her bir boyut kendi içinde pearson korelasyon analizine tabi tutulmuş ve tüm sorular arasında güçlü düzeyde ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($p=,000$). Ölçeğin güvenilirliği için yapılan testte Cronbach's Alpha değeri ,825 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğin yüksek olduğu ve kullanıma uygun olduğu söylenebilir.⁴³ Bu çalışmada ise Cronbach's alfa iç tutarlılık katsayısı ,869 olarak tespit edilmiştir. Cronbach's alfa katsayısı likert tipi ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için kullanılmakta ve bu katsayının ,60'ın üzerinde olması yeterli kabul edilmektedir.

1.3. Veri Toplama İşlemi ve Analizi

Ölçeklerin uygulanması Kasım/2020-Nisan/2021 tarihleri arasında bizzat araştırmacı tarafından çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Uygulama

⁴² Ekşi, *Başta Çıkma, Dini Başta Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, 68.

⁴³ Veysel Karani Altun, "Din Eğitimi Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Algı Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme (İnönü Üniversitesi Örneği)", *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)* 9/1 (2020), 119.

258 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma problemlerinin çözümü ve analizi için SPSS programı kullanılmıştır. İlişkili iki örneklem için t-testi; iki ya da daha fazla ilişkili ölçüm setleri için tek yönlü ANOVA tekniği kullanılmıştır.⁴⁴

Bu araştırmada ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılığını belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, aralarında ilişki olduğu belirlenen iki değişkenden birinin yordanan değişken olarak ve diğerinin yordayan değişken olarak atanması ile aralarındaki bu ilişkinin matematiksel bir eşitlikle açıklanma sürecidir.⁴⁵ Regresyon analizlerin en önemli amacı, bağımsız değişkenlerin veya başka bir deyişle yordayan değişkenlerin bağımlı değişkeni anlamlı olarak yordayıp yordamadığını belirlemektir.⁴⁶

2. BULGULAR

2.1. Din Eğitiminin Alındığı Yer ve Dindarlık Değişkenlerinin Olumlu Dini Başa Çıkmayı Yordamasına İlişkin Bulgular

Bu başlıkta katılımcıların din eğitimini aldıkları yere göre dağılımı, din eğitimini aldığı yer değişkenine göre katılımcıların dindarlık algı düzeylerine ilişkin ortalama ve standart sapmaları, dindarlık ile dini başa çıkma arasındaki ilişkiye ait korelasyon sonuçları ve din eğitiminin alındığı yer ve dindarlığın olumlu dini başa çıkmayı yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. İlk olarak katılımcıların din eğitiminin alındığı yer durumuna göre frekans dağılımının nasıl olduğuna bakılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Din Eğitimini Aldıkları Yere Göre Dağılımı

Alınan Din Eğitimi	f	%
Okul	119	46,1
Camii	41	15,9
Kur'an Kursu	48	18,6
Aile	37	14,3
Diğer	2	0,8
Almadım	11	4,3
Toplam	258	100

⁴⁴ Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 67.

⁴⁵ Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*.

⁴⁶ İsmail Seçer, *SPSS ve LISREL İle Pratik Veri Analizi* (Anı Yay.: Ankara, 2013), 101.

Tablo 1’de araştırmaya katılanların din eğitimini daha çok nerelerden aldıkları ile ilgili frekans ve yüzde dağılımları gösterilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %46,1’i din eğitimini daha çok okulda almıştır. Katılımcıların %18,6’sı din eğitimini daha çok Kur’an Kursundan, %15,9’u camiiden aldığını belirtmiştir. Din eğitimini daha çok ailesinden aldığını ifade edenlerin oranı %14,3 iken din eğitimini herhangi bir yerden almadığını belirtenlerin oranı ise %4,3’tür. Tabloya bakıldığında katılımcıların din eğitimi ihtiyaçlarını camii, Kur’an kursu veya ailelerinden daha çok okullardan karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Okul, camii, Kur’an kursu ve aile grubu arasında en az orana aileler sahiptir.

Araştırmaya katılanların din eğitimini aldığı yer değişkeni ile dindarlık arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu görmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmış, standart sapma ve ortalamalara ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Din Eğitimini Aldığı Yer Değişkenine Göre Katılımcıların Dindarlık Algı Düzeylerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları

	Alınan Din Eğitimi	N	\bar{X}	Ss
Genel Dindarlık	Okul	119	4,21	,82
	Camii	41	4,60	,45
	Kur’an Kursu	48	4,36	,53
	Aile	37	4,42	,60
	Almadım	2	4,46	15
	Diğer	11	4,20	56
	Toplam	258	4,33	,69

Araştırmaya katılanların din eğitimini aldığı yer değişkenine göre dindarlık algı düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi (Anova) tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Din Eğitimi Aldığı Yer Değişkenine Göre Araştırmaya Katılanların Dindarlık Algı Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans (Anova) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Genel Dindarlık	Gruplar arası	5,086	5	1,017	2,159	059
	Grup içi	118,714	252	,471		
	Toplam	123,800	257			

Araştırmaya katılanların dindarlık algı düzeylerinin din eğitimi aldığı yer değişkenine göre anlamlı olarak değişip değişmediğini görmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda aradaki farkın anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu verilere göre din eğitimi alınan yere göre dindarlık algı düzeylerinde bir değişiklik olmamaktadır.

Araştırmaya katılanların dindarlık algılarıyla olumlu dini başa çıkma arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu belirlemek amacıyla korelasyon (Pearson Correlation) analizi yapılmıştır.

Tablo 4: Dindarlık İle Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişkiye ait Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	1. Genel Dindarlık	2. Olumlu D.B.
1. Dindarlık Genel	1	
2. Olumlu D. B	,703***	1

Dindarlık ve olumlu dini başa çıkma arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu görmek için yapılan korelasyon analizi sonucunda; tablo 4'te görüleceği üzere genel dindarlık ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,703$, $P=0.000<0.001$). Dindarlığın inanç boyutu ile olumlu dini başa çıkma arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,642$, $P=0.000<0.001$). İnanç boyutu ile olumsuz dini başa çıkma arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r=0,89$, $P=,154>0,05$).

Dini başa çıkmanın ne kadar dindarlık ve din eğitiminin alındığı yer değişkeninden etkilendiği sorusuna cevap bulabilmek için dindarlık ve din eğitiminin alındığı yer ile olumlu dini başa çıkma değişkenleri arasında çoklu doğrusal regresyon analizine ihtiyaç vardır. Yapılan çoklu regresyon analizi ile ilgili istatistik veriler tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Din Eğitiminin Alındığı Yer ve Dindarlığın Olumlu Dini Başa Çıkmayı Yordamasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Model	B	Std. Hata	β	t	p
1 Sabit	,517	,185		2,795	,006
Din Eğitimi	0,21	,021	,045	1,016	,311
Aldığı Yer	,653	,042	,700	15,725	,000

Bağımlı Değişken: Olumlu Dini Başa Çıkma

Tablo 5'te görüleceği gibi din eğitiminin alındığı yer ve dindarlık değişkenleri olumlu dini başa çıkmayı anlamlı bir şekilde yordamaktadır ($\beta = ,700$; $p < ,001$). Bir birimlik genel dindarlık artışı 0,700 birim olumlu dini başa çıkmada artışa neden olmaktadır. Açıklanan varyansa baktığımızda ($R = 0.700$; $R^2 = 0.49$) olduğundan olumlu dini başa çıkma davranışının %49'u genel dindarlık ile açıklanabilir. Buna göre din eğitiminin alındığı yer ele alındığında dindarlık puanlarının artması durumunda olumlu dini başa çıkma puanlarının da artacağı yani dindarlık arttıkça olumlu dini başa çıkmanın da artacağı söylenebilir.

Bu araştırmadan elde edilen verilerin literatürle birlikte değerlendirilebilmesi için din eğitiminin alındığı yer değişkeninin dindarlık ve olumlu dini başa çıkmayı etkileyip etkilemediğini ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. Literatür incelendiğinde din eğitiminin alındığı yer ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte Camii, Kur'an Kursu gibi dini kurum merkezli yerlerden din eğitimi alanların dindarlık seviyeleri yüksek çıkmaktadır.⁴⁷ Bu araştırmadan elde edilen bulgular literatürle benzerlik göstermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen dikkat çekici bulgulardan biri de okuldan din eğitimi alanların dindarlık seviyelerinin düşük çıkmasıdır. Bu konu ile ilgili araştırma yapanlar, okulda verilen din eğitiminin amaç ve içeriğiyle alakalı inceleme yapmayı zaruri görmektedir.⁴⁸ Nitekim öğrenciler de okulda verilen din eğitiminin dindarlaşmalarında bir katkı sunmadığını ifade etmektedir.⁴⁹ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin bireylerin dini tutumlarının oluşumundaki etkisini belirlemek için yapılan araştırmalar da bunu ortaya koymaktadır.⁵⁰

⁴⁷ Nurten Kınter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 205.

⁴⁸ Ahsen Asiye Kılıç, *Yetişkinlerin Aldıkları Din Eğitimi İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki (İsmek Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 78.

⁴⁹ Recep Kaymakcan, "Türk Gençlerinin Din Eğitimi Algılaması", *Marife* 6/2 (2006), 130.

⁵⁰ Erkan Kavas, *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 118.

Ancak camii ve Kur'an kursu gibi dini kurumlara dindarlık düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının gittiği bilinmektedir. Bu sebeple camii ve Kur'an kursuna gidenlerin dindarlık düzeylerinin yüksek çıkması anlaşılabilir bir durumdur.

Literatür incelendiğinde öncelikle başa çıkmanın dini motivasyonla ilişkili olduğu üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu araştırmalar dindarlığın dini problem çözme sürecinde oynadığı önemli rollere işaret etmektedir. Özellikle stresli durumlarda dinin bireye bilişsel ve duyuşsal destek sağlamada etkili olduğu vurgulanmaktadır.⁵¹ Pargament'in (1977) Amerika'da gerçekleştirdiği bir araştırmada din eğitimi alan bireylerin dini başa çıkma daha çok etkinliklere katıldıkları tespit edilmiştir.⁵² Bunun gibi pek çok araştırmacı alınan din eğitiminin olumlu dini başa çıkma üzerinde etkili bir faktör olduğunu tespit etmiştir.⁵³ Türkiye'de yapılan araştırmalar da dini destek alanların dini başa çıkma etkinliklerine daha çok katıldıklarını ortaya koymuştur.⁵⁴

Din eğitiminin alındığı yer değişkeninin olumlu dini başa çıkmayı olumlu veya olumsuz etkilediğini ileri süren bir araştırma mevcut değildir. Din eğitiminin alındığı yer değişkeni tek başına dindarlığı anlamlı bir şekilde etkilemediği gibi olumlu dini başa çıkmayı da anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Bu araştırmada yapılan çoklu regresyon analizinden alınan sonuçların anlamlı olması dindarlığın etkisiyle açıklanabilir. Nitekim korelasyon analizinde dindarlığın olumlu dini başa çıkmayı anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilediği görülmektedir.

2.2. Dini Pratikleri Yerine Getirme ve Dindarlık Değişkenlerinin Olumlu Dini Başa Çıkmayı Yordamasına İlişkin Bulgular

Bu başlıkta katılımcıların dini pratikleri yerine getirme durumuna göre dağılımı, dini pratiklerin yerine getirilme değişkenine göre katılımcıların dindarlık algı düzeylerine ilişkin ortalama ve standart sapmaları ve dini pratikleri yerine getirme durumu ve dindarlığın olumlu dini başa çıkmayı yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer

⁵¹ Pargament vd., "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping", 90.

⁵² Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 86.

⁵³ Jeff P. Bjorck - Jean-Woo Kim, "Religious Coping, Religious Support, and Psychological Functioning Among Short-Term Missionaries", *Mental Health, Religion and Culture* 12/7 (2009), 611-626; Elizabeth Maynard vd., "Religious Coping Style, Concept of God, and Personal Religious Variables in Threat, Loss, and Challenge Situations", *Journal for the Scientific Study of Religion* 40/1 (2001), 70.

⁵⁴ Ali Ayten - Zeynep Sağır, "Dindarlık, Dini Başa Çıkma Ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2014), 16; Topuz, *Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, 153; Refik Yıldız, *Emeklerde Başa Çıkma ve Dindarlık İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 96.

verilmiştir. İlk olarak araştırmaya katılan katılımcıların dini pratikleri yerine getirme durumuna göre frekans dağılımı tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Dini Pratikleri Yerine Getirme Durumuna Göre Dağılımı

İbadet	f	%
Aksatmadan yaparım	40	15,5
Genellikle yaparım	86	33,3
Bazen yaparım	102	39,5
Hiç yapmam	30	11,6
Toplam	258	100

Tablo 6'ya bakıldığında katılımcıların %39,5'i dini pratikleri bazen yerine getirdiğini, %33,3'ü ise genellikle yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Dini pratikleri aksatmadan yerine getirenlerin oranı %15,5 iken "hiç yapmam" diyenlerin oranı %11,6'dır. Tabloya bakıldığında katılımcıların büyük çoğunluğunun dini pratikleri bazen veya genellikle yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar ise katılımcıların dini pratikleri yerine getirme konusundaki hassasiyetlerinin az olduğunu göstermektedir. Sürekli ibadet edenler ile hiç ibadet etmeyenlerin oranları birbirine yakındır. Tablodaki sonuçlar, katılımcıların hayatlarında ibadete pek yer vermediğini veya ihtiyaç duydukça yer verdiğini göstermektedir.

Araştırmaya katılanların dindarlık algı düzeyi puanları arasında dini pratiklerin yerine getirilme değişkenine göre anlamlı bir şekilde değişip değişmediğini görmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmış standart sapma ve ortalamalara ilişkin istatistik tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Dini Pratiklerin Yerine Getirilme Değişkenine Göre Katılımcıların Dindarlık Algı Düzeylerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapmaları

	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss
Genel Dindarlık	Aksatmadan Yaparım	40	4,43	,73
	Genellikle Yaparım	86	4,34	,53
	Bazen Yaparım	102	4,31	,77
	Hiç Yapmam	30	4,13	,75
	Toplam	258	4,33	,69

Araştırmaya katılanlara ait dini pratiklerin yerine getirilme değişkenine

göre dindarlık algı düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi (Anova) tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Dini Pratikleri Yerine Getirme Değişkenine Göre Araştırmaya Katılanların Dindarlık Algı Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans (Anova) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Genel Dindarlık	Gruplar arası	1,372	3	,457	,949	,04
	Grup içi	122,428	54	,482		
	Toplam	123,800	57			

Araştırmaya katılanlara ait dindarlık algı düzeylerinin dini pratiklerin yerine getirilme değişkenine göre anlamlı olarak değişip değişmediğini görmek için yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda aradaki farkın dindarlığın tüm boyutlarında anlamlı olduğu bulunmuştur.

Elde edilen bu verilere göre dini pratiklerin yerine getirilme değişkenine göre dindarlık algı düzeyleri karşılaştırıldığında dini pratikleri aksatmadan yerine getirenlerin puanları en yüksek çıkmaktadır. Bu sonuçlar dini pratiklerin yerine getirilme durumu ile dindarlık algısı arasında doğru bir orantının olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılanların dini pratikleri yerine getirme durumu ve dindarlığın olumlu dini başa çıkmayı ne kadar etkilediğini bulabilmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz ile ilgili istatistiki veriler tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Dini Pratikleri Yerine Getirme Durumu ve Dindarlığın Olumlu Dini Başa Çıkmayı Yordamasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

İbadet	f	%
Aksatmadan yaparım	40	15,5
Genellikle yaparım	86	33,3
Bazen yaparım	102	39,5
Hiç yapmam	30	11,6
Toplam	258	100

Tablo 9'da görüleceği gibi dini pratikleri yerine getirme ve dindarlık,

olumlu dini başa çıkmayı anlamlı bir şekilde yordamaktadır ($\beta = .703$; $p < .001$). Bir birimlik genel dindarlık artışı 0,703 birim olumlu dini başa çıkmada artışa neden olmaktadır. Açıklanan varyansa baktığımızda ($R = 0.703$; $R^2 = 0.494$) olduğundan olumlu dini başa çıkma davranışının %49,4'ü genel dindarlık ile açıklanabilir. Buna göre dini pratikleri yerine getirme durumu ele alındığında dindarlık puanlarının artması halinde olumlu dini başa çıkma puanlarının da artacağı yani dindarlık arttıkça olumlu dini başa çıkmanın da artacağı söylenebilir.

Dinin insanların hayatına anlam verdiği bilinmektedir. Dini pratikler ise dini yaşayışı pekiştiren uygulamalardır. Hayatın anlamlandırılmasında dinin etkisinden bahsedenden dini önemli bir faktör olarak görmektedir.⁵⁵ İnsan gücünün sınırlı kaldığı durumlarda din her zaman bir sığınak olarak görülmektedir.⁵⁶

Dindarlığın tanımı yapılırken dini ibadetlere işaret edilir ve kişinin hem formel ibadetlerinde hem de davranışlarında sergilediği kulluk göstergesine dikkat çekilir. Yapılan alan araştırmalarında dindarlığın dini pratiklerin yerine getirilmesiyle ölçülebildiği vurgulanmaktadır.⁵⁷ Dini pratikleri yerine getirme durumuyla dindarlık arasındaki ilişkiyi belirleyen araştırmalar aralarında pozitif bir ilişkinin varlığından söz etmenin beklenen bir durum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle dindarlık düzeyi ve ibadetleri yerine getirme durumu arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir.⁵⁸

Hackney ve Sanders'in (2003) ortak çalışmasında dini katılımın ruh sağlığı ile ilişkisinde dini pratikleri yerine getirmenin öneminden bahsedilmekte ve dini katılımın terapötik kullanımları için çıkarımlarda bulunmaktadır.⁵⁹ İbadetler, dindarlığın kendisini gösterdiği fenomenlerden biridir. Dini pratiklerin yerine getirilmesiyle bireylerde duygusal motivasyonun oluştuğu bilinmektedir.⁶⁰ Yapılan bazı araştırmalarda da dini pratiklerin yerine getirilme durumunun dini başa çıkmayı etkilediği tespit

⁵⁵ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yay., 1993), 58; Sigmund Freud, *Civilisation and Its Discontent* (New York: Norton, 1962), 26.

⁵⁶ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 32; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yay., 1993), 416.

⁵⁷ Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 2.

⁵⁸ Leyla Dalmış, *Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi (Ankara Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 83.

⁵⁹ Charles H. Hackney - Glenn S. Sanders, "Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies", *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/1 (2003), 43-55.

⁶⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 191.

edilmiştir.⁶¹ İbadetlerini sık ve düzenli yapanların stres ve kaygıya karşı psikolojik rahatlama içinde olduğu vurgulanmıştır.⁶²

Bu çalışmada dini pratikleri yerine getirme durumunun dindarlığı etkileyen bir faktör olduğu bunun yanında dindarlığın da olumlu dini başa çıkmayı etkileyen bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Dini pratikleri yerine getirme durumu ile dindarlık beraber ele alındığında olumlu dini başa çıkmanın daha çok yordandığı görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, Covid-19 sürecinde hastalığa yakalanmış bireyler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın üzerinde durduğu husus, din eğitiminin alındığı yer ve dini pratikleri yerine getirme durumlarının salgın hastalıkla başa çıkmada etkili olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında konu ile ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır. Öncelikle dindarlık ile olumlu dini başa çıkma arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, dindarlık düzeyi yüksek insanların, hastalıkla mücadelede dini başa çıkma etkinliklerine daha fazla katıldığını göstermektedir.

Katılımcıların dindarlık düzeylerinin din eğitimini aldıkları yere göre değişip değişmediği ile ilgili yapılan istatistiksel veriler analiz edildiğinde değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre okulda din eğitimini alanların dindarlık düzeyleri, din eğitimini camii, Kur'an Kursu ve aileden aldığını ifade edenlere göre belirgin bir şekilde daha az çıkmıştır. Literatür incelendiğinde bireylerin okuldan almış olduğu din eğitiminin dindarlık üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını vurgulandığı görülmektedir. Oysa dindarlık düzeyi yüksek ailelerin tercih ettiği camii ve Kur'an kursu gibi kurumlarda verilen din eğitiminin dindarlığı daha çok pozitif yönde etkilemesi anlaşılabilir bir durumdur.

Araştırmada din eğitiminin alındığı yere göre dini başa çıkmanın değişip değişmediği ile ilgili analiz yapılmış ve çıkan sonuçlara göre din eğitimi alanların almayanlara göre daha yoğun bir şekilde dini başa çıkma etkinliklerine katıldıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında din eğitimini okuldan aldıklarını ifade edenlerin dini başa çıkma ortalama puanları ca-

⁶¹ Merve Bayraktutar, *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örneğinde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 106; Akif Hayta, "U.Ü İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet Ve Ruh Sağlığı (psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 128.

⁶² Mustafa Koç, "Dinsel Pratiklerin Sıklık Düzeyleri İle Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Ergenler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Bilimname* 16/1 (2009), 160.

mii, Kur'an kursu, aile gibi diğer yerlerden alanlara göre daha düşüktür. Çıkan bu sonuçlar din eğitiminin yoğunlukla verildiği yere göre dini başa çıkmanın değişebildiğini göstermektedir.

Din eğitiminin alındığı yer ile dindarlık değişkenleri beraber ele alındığında olumlu dini başa çıkmanın yordandığı görülmektedir. Din eğitiminin alındığı yer değişkeninin dindarlığı anlamlı derecede etkilemediği görülmüştü. Din eğitiminin alındığı yer ile dindarlık değişkenleri beraber ele alındığında bu değişkenlerin olumlu dini başa çıkmayı anlamlı derecede etkilemesinin dindarlığın etki gücünden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dini pratiklerin yerine getirilme durumuna göre dindarlık algı düzeylerinin değişip değişmediği ile ilgili yapılan istatistiki analize göre dini pratikleri aksatmadan yapanların dindarlık algı düzeylerinin bazen yapanlara veya hiç yapmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar bireylerin dindarlıklarının dini pratikleri yerine getirme durumuna göre değiştiğini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan biri de dini pratiklerin yerine getirilme durumu ile dini başa çıkma düzeyi arasındaki ilişkiye ait istatistiki bulgulardır. Araştırmaya göre ibadetleri sık sık yapanların olumlu dini başa çıkma düzeyleri en yüksek iken ibadetleri hiç yapmayanların olumsuz dini başa çıkma düzeyi en yüksek çıkmıştır. Bu bulgular dini başa çıkmada dini pratikleri yerine getirme durumunun etkili olduğunu göstermektedir.

Dini pratikleri yerine getirme durumunun dindarlığı ve olumlu dini başa çıkmayı anlamlı derecede etkilediği tespit edilmişti. Dini pratikleri yerine getirme ve dindarlığın olumlu dini başa çıkmayı yordadığı görülmektedir. Sonuç olarak din eğitiminin bireylerin ruh sağlığının korunmasında etkili olduğu söylenebilir. Alınan din eğitiminin zor zamanlarda bireyleri dini başa çıkma etkinliklerine katılmaya teşvik ettiği bu sayede birey ve toplumun hayatı anlamlandırma daha aktif olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Adem. "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 7-24.
- Altun, Veysel Karani. "Din Eğitimi Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Algı Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme (İnönü Üniversitesi Örneği)". *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)* 9/1 (2020), 115-131.
- Apaydın, Halil. "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 59-77.

- Ayittey, Foster K. vd. "Economic Impacts Of Wuhan 2019-nCoV On China And The World". *Journal of Medical Virology* 92/5 (2020), 1-3.
- Ayten, Ali vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 45-79.
- Ayten, Ali. "Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005), 185-204.
- Ayten, Ali - Sağır, Zeynep. "Dindarlık, Dini Başa Çıkma Ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2014), 5-18.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yay., 2002.
- Baum, Andrew - Grunberg, Neil. "Gender, Stress, and Health". *Health Psychology* 10/2 (1991), 80-85.
- Bayraktutar, Merve. *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Berger, Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yay., 1993.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yay., 1988.
- Bjorck, Jeff P. - Kim, Jean-Woo. "Religious Coping, Religious Support, and Psychological Functioning Among Short-Term Missionaries". *Mental Health, Religion and Culture* 12/7 (2009), 611-626.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 22. Basım, 2015.
- Chen, Simiao vd. "Covid-19 Control in China During Mass Population Movements at New Year". *The Lancet* 395/ (2020).
- Compas, Bruce E. "Coping With Stress During Childhood and Adolsecence". *Psychological Bulletin* 101/3 (1987), 393-403.
- Dalmış, Leyla. *Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi (Ankara Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ekşi, Halil. *Başta Çıkma, Dini Başta Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Flinn, Michael Walter. "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba". çev. Necmiye Alpay. *Tarih ve Toplum* 7/39 (1987), 25-30.
- Folkman, Susan vd. "Appraisal, Coping, Helath Status, and Psychological Symptoms". *Journal of Personality and Social Psychology* 50/3 (1986), 571-579.

- Folkman, Susan - Moskowitz, Judith. "Coping: Pitfalls and Promise". *Annual Review of Psychology* 55/ (2004), 745-774.
- Freud, Sigmund. *Civilisation and Its Discontent*. New York: Norton, 1962.
- Freud, Sigmund. *The Future Of An Illusion*. London: Penguin Freud Library, 1991.
- Gimpel, J. *Ortaçağ'da Endüstri Devrimi*. çev. N Özüaydın. Ankara: Tübitak Yayınları, 1996.
- Gray, Ross E. "Adolescent Response to the Death of a Parent". *Journal of Youth and Adolescence* 16/6 (1987), 511-525.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yay., 1993.
- Hackney, Charles H. - Sanders, Glenn S. "Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies". *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/1 (2003), 43-55.
- Hayta, Akif. "U.Ü İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet Ve Ruh Sağlığı (psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 487-506.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Janoff-Bulman, Ronnie - Berg, Michael. "Disillusionment and the Creation of Value: From Traumatic Losses to Existential Gains". *Perspectives on loss: A sourcebook*. 35-47. Philadelphia: Brunner/Mazel, 1998.
- Jung, Carl Gustav. *Modern Man In Search Of A Soul*. New York: Harcourt, 1933.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Basım Dağıtım, 1999.
- Kavas, Erkan. *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kaymakcan, Recep. "Türk Gençlerinin Din Eğitimi Algılaması". *Marife* 6/2 (2006), 117-131.
- Kılıç, Ahsen Asiye. *Yetişkinlerin Aldıkları Din Eğitimi İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki (İsmek Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kımtır, Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kleinman, Paul. *Psikoloji*. çev. Hasan Kaplan. İstanbul: Okyanus Yay., 2012.
- Koç, Mustafa. "Dinsel Pratiklerin Sıklık Düzeyleri İle Dinî Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Ergenler Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Bilimname* 16/1 (2009), 140-182.
- Köylü, Mustafa. "Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi". ed. Nurullah Altaş, Mustafa Köylü. 101-126. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Kula, Naci. "Küreselleşme, Ruh Sağlığı Ve Din". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005), 7-30.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.

- LaGrand, Louis E. "College Student Loss and Response." *New Directions for Student Services* 31/1 (1985), 15-28.
- Lazarus, Richard S. - Folkman, Susan. *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Pringer, 1984.
- Mahase, Elisabeth. *Coronavirus: global stocks of protective gear are depleted, with demand at "100 times" normal level, WHO warns*. British Medical Journal Publishing Group, 2020.
- Mali, Suraj N. vd. "The rise of new coronavirus infection-(COVID-19): a recent update". *Eur. J. Med. Oncol* 4/1 (2020), 35-41.
- Maynard, Elizabeth vd. "Religious Coping Style, Concept of God, and Personal Religious Variables in Threat, Loss, and Challenge Situations". *Journal for the Scientific Study of Religion* 40/1 (2001), 65-74.
- Mcneil, William H. *Plagues and Peoples*. Oxford: Blackwell Publishing, 1977.
- Mehmedoğlu, Yurdağul. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Morse, Stephen S. "Factors In The Emergence Of Infectious Diseases". *Emerging Infectious Diseases* 1/1 (1995), 7-15.
- Pargament, Kenneth I. vd. "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping". *Journal for the scientific study of religion*, 90-104.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford, 1997.
- Seçer, İsmail. *SPSS ve LISREL İle Pratik Veri Analizi*. Anı Yay.: Ankara, 2013.
- Selçuk, Mualla. *İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Şahin, Adem. "Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2005), 187-198.
- Topuz, İlhan. *Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Vergote, Antoine. *Din İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, 1999.
- Yalom, İrvin. *Varoluşçu Psikoterapi*. çev. Zeliha Babayigit. İstanbul: Kabalcı Yay., 1999.
- Yıldız, Refik. *Emeklilerde Başa Çıkma ve Dindarlık İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Coronavirus disease (COVID-19). "World Health Organization (WHO)". Erişim 22 Haziran 2021. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>